

Elşən Mirişli

Gence şəhəri
tarixçi

II Yazı

Oğuz xan kimdir?

Türk dövlət təşkilatının həqiqi qurucuları olan Hiun-nular e.ə. III əsrin sonlarında qonşuların çəkildiyi qüvvətli bir qövmlə halına gəldilər. E.ə.209-cu ildə çinlilərin Mao-Tun (yeni Mete) adlandırılan şəxs bu qövmlərin hökmdarı oldu. Hiun-nuların taxtına sahib olan Mao-Tun hərbi səfərləri ilə dövlətinin sərhədlərini genişləndirərək dövrünün ən güclü hökmdarlarından biri olmuşdur.

Mao-Tunun və xələflərinin bir sıra qoşa sərkərdələri vardı. Onlar sağ və sol olmaq üzrə iki yerə ayrıldı. Çin qaynaqları geniş Hiun-nu imperiyasının 24 sərkərdə tərəfindən idarə olunduğunu göstərir. Buradan da Hiun-nu elinin 24 boydan yarandığını söyləmək mümkündür.

Bilindiyi kimi, XIV əsrin əvvəllərində yazılmış Oğuznamə dastanı tarixində türklərin ilk fəth hökmdarları olaraq Oğuz xandan bəhs edilir. Hətta burada da Oğuzun dini inamından dolayı atası Qara xan tərəfindən öldürülmək istəndiyi, ancaq döyüşdə qalib gələrək öz atasını öldürdüyü nəql edilir. Digər tərəfdən Oğuz elinin sağ-sol olmaq üzrə iki qola ayrıldığını, sağ qola boz -ox, sol qola isə üç-ox deyildiyini, Oğuz elinin 24 boydan ibarət olduğunu bilir.

Bir çox müəlliflər zikr edilən bu bənzərliklərə görə əfsanəvi Oğuz xanın tarixi Mao-Tun (Mete) olması ehtimalını irəli sürmüşlər. Biz bu məsələdə diqqəti ancaq aşağıdakı hallara cəlb etmək istəyirik; Oğuzların dastanı- tarixləri Mao-Tundan təxminən 1500 il sonra yazılmışdır və həmin dastanı- tarixin Oğuz xana aid hissəsi milli qayə güdən ziyalı yəhudi əsilli bir türkün Fəzlullah Rəşidəddinin təxəyyülünün və tariximizin məhsuludur. Digər tərəfdən, Oğuzların 24 boydan ibarət olduqları haqda məlumatlar da XI əsrdən qədimə getmir.

Oğuzun atası, əmiləri, qohumları və yaxınları ilə döyüşü, onun düşmən üzərində qələbəsi

Ovdan qayıdan Oğuz öz evinə çatana qədər atası və əmiləri öz yaxınları ilə birlikdə savaşa hazırlaşmışdılar. O öz nöqədləri ilə birlikdə onlarla savaşa girdi və bu döyüş vaxtı onun atası Qara xan, əmiləri Kür xan və Küz xan öldürüldülər. O öz yerini möhkəmlətdi və on beş il ara vermədən əmilərinin qəbilələri ilə savaşıma başladı. Axırda üstün gəlib onları məhv etdi. Qaraqumun ən ucqar bucaqlarına qədər onların vilayət və uluslarını özünə tabe etdi. Oğuzun qılıncından keçməyib sağ qalanların hamısı ona boyun əydilər. Onlar dedilər: "Biz sənin soyundan, sənin qəbiləndən, biz bir kökən budaqları, meyvələriyik, bəs nəyə görə sən bizim axırımıza çıxmaq üçün bu qəddər çalışırsan? Oğuz dedi: "Əgər siz Allahı və onun birliyini qəbul etsəniz, onda sizə aman verəcəm, mən sizin Türküstanda yaşamanıza razılıq verəcəyəm".

Lakin onlar bu şərti qəbul etmədilər. Oğuz da onları Qaraquma qə-

dər qovdu. Onlar Tuqla (Tuqla Kentey dağlarından başlayıb Selenqaya qovuşan Tola çayıdır) çayının sahili boyunca uzanan çöllərdə, vadilərdə yurd salıb yoxsulluq içərisində yaşamağa məcbur oldular. Həmin yerləri onlar özlərinin yaylağına, qışlağına çevirdilər.

Yoxsulluqdan, zəillikdən, gücsüzlükdən və xəstəlikdən onlar həmişə qəm-kədər içində olurdular. Oğuz onları "moval" adlandırdı. Bu sözün mənası belədir "həmişə qəmli olun, əzab çəkin, bədbəxt olun. İt dərisinə bürünün, ov eti yeyin və bundan sonra heç vaxt Türküstan ayaq basmayın". (Ona görə də türkmənlərin inamına görə monqollar Kür xan, Küz xanın və Or xanın tövsiyələri, Şərq ölkələrinin hökm-

Cami ət-təvarixin Oğuznaməsi

darlarıdır. Amma onların həqiqi kökü belli deyildir. Əvvəlki iki qızın taleyi, onların bir olan Allaha inam gətirib-gətirmədikləri, habelə Oğuzun onlarla yaxınlıq edib-etməməsi belli deyil.

Bu savaştan sonra atdan düşən kimi Oğuz qızıl çadır qurdu, burada öz silahdaşları və dostları ilə birlikdə toy qurdu.

Oğuz kömək etmək istəyib ona qoşulan qəbiləyə "uyğur" adı verdi. Türk dilində bu söz "arxadan gələn, qoşulan anlamı" daşıyır.

Başqa bir qəbilə isə düşməni pərəni salıb xeyli qənimət (ulcay) ələ keçirdi. Lakin bu qənimətləri daşıyıb aparası yük heyvanları gəlib çatmadığından onlar arabalar (kanqlı) düzəldilər. Ona qədər təkər yox idi, ona görə də arabaları ilk düzəldən onlar oldular. Gərək olan yükləri, qənimətləri bu arabalara yükləyib apardılar və bu səbəbdən də Oğuz onlara "Kanqlı", yəni "arabaçılar, arabası olanlar" adı verdi.

Talasin, Sayramın və ətraf yerlərin döyüşçüləri Oğuzun torpaqlarında dikbaşlıq etdilər. Onlara hücum etdi və qələbə çaldılar. O, Talam və Sayramdan Mavəraünnehər, Buxara və Xarəzmə qədər olan torpaqları tutdu, o yerləri idarə etməyə başladı. O, ölkənin dörd tərəfində yaşayan yaxınları ilə saziş bağladı ki, onlar Oğuzun yurduna, qohum-qardaşına hücum etməsinlər və o, inamla Kürreyi-ərzini zəbtinə girişsin.

Oğuzun Kürreyi-ərzi zəbt etmək üçün yürüşü və onun müxtəlif ölkələrə elçilər göndərməsi

Yaxınları ilə çekişmələrə son qoyandan sonra o, Hindistana elçilər göndərərək onları boyun əyməyə, il (vilayət) olmağa və bac-xərac verməyə çağırdı. Hindistan xalqı və əyanları çox kobud cavab verdilər. Elçilər geri qayıtdılar.

Hindistan xalqının narazılığı və dikbaşlığı davam edirdi. Oğuz Hindistan üzərinə yeridi və ölkəni şərq tərəfdən tutmağa başladı. Əvvəlcə o, Ulutaq vilayətinə gəlib bir müddət orada qaldı. Oradan İkarıyyəyə (İkarıyyə Pamirdəki Zorkul gölü, Vahan-dərya və Ağsu çayları arasında yerləşən vilayətin adı) yollandı.

Hindistanın şərq tərəfində daha böyük ölkə vardı. Bu ölkənin Siam padşahı Sınmi (Tines) Oğul Yağma xan Oğuzun Hind ölkəsinə hücum edib onu tutduğunu biləndə il olmaq, tabe olmaq və bac-xərac vermək istədiyini bildirdi. Lakin

Oğuz onun ölkəsindən qayıdar-qayıtmaz baş qaldırdı və Oğuz düşməni münasibət bəsləməyə başladı.

Oğuz geriye qayıdaraq onu tutub öldürdü, ölkəsini isə zəbt etdi. Bu ölkədən yürüş edərək Oğuz qarşısına çıxan bütün yerləri ələ keçirib öz dövlətinə birləşdirdi. Beləliklə, Çin, Maçin və Nankiyası bütünlüklə ələ keçirdi. Orada çoxlu qənimət, var-yatır ələ keçirdikdən sonra vətəni Türküstan qayıtdı. Ortaq və Alataqda məskən saldı. Almalığın yaxınlığındakı Turkunlu tağ və Turkan tağ çox yüksək və baş gicəlləndirici dağlar idi. Turkun və Turkan bu dağlarda bitən iki müxtəlif bitkidir. Həmin dağlara da bu otların adı verilib.

Bura gələndən sonra Oğuz on dörd gün burada qaldı. Həmin ölkənin padşahı İnal xan Oğuzla savaşamaq üçün ordu topladı. Her iki ordu

Oğuzun adamları onun hökmünü yerinə yetirib Qur və Qaristan ölkələrini Qəznə, Zabil və Kabil hüdudlarına qədər tutdular və ilə çevirdilər. Onlara xərac qoyuldu ki, onlar bu xəracı hər il xəzinəyə göndərməli idilər. Ordu qələbə və təntənə ilə geri qayıdıb Oğuzun dəstəsinə qoşuldu. Bundan sonra onlar birlikdə quzey ölkələri tərəfə köçdülər. Bulğar və Başqurda sarı yönəldilər. Əvvəlcə onlar Ulu-Baqur adlanan hündür qalaya çatdılar. Buranın hakiminin adı Kara Şit Yavı idi. Oğuz onun ordusunu basıb oradakı ölkələri özünə tabe etdi. Hamıya göstərdiyi xeyirxahlıq və məhəbbətə görə böyüklər də, yaşlılar da ona Oğuz ağa adı verdilər.

Bulğar və Başqurdlara qarşı yürüş başlayanda Oğuzun ətrafında doxsan min adam toplandı, buna

duqca məkrli, azgün idilər. Dikbaşlıqdan heç bir hakimin önündə baş əymədilər. Oğuz onların Qara Şit adlı padşahını əsir aldı. Bulğar və Başqurdlar il oldular, bac-xərac verməyi boyunlarına götürdülər.

Həmin yerlərdən çıxan kimi onların qarşısına ələ bir susuz səhra açıldı ki, burada hər kəs bir damcı suyu bir damcı gül yağına dəyişməzdi.

Qara Sülük adamların susuz qaldığını atasına xəbər elədi, Yuşi Xoca dedi: "Bir neçə inəyi bir-birinə bağlayıb susuzluqdan yığılana qədər qovun, sonra həmin inəkləri açıb buraxın, inəklər dimaqları ilə haranı eşsələr, bilin ki, orada su var".

Qara Sülük bunu bir yerdə sınaqda, oradan su çıxdı, adamlar yağları sındırdılar. Bunu gören Oğuz Qara Sülüyə çoxlu hədiyyələr verdi və onu bütün ulusun yurucusu təyin etdi.

Buradan onlar İtil (Volqa) çayının üstündəki Ak Uruk Kara Kul adlı yerə gəldilər. Buranın adamları onun gəldiyini eşitdikdə axırlarının

döyüşdə qarşılaşdı. Savaş səkkiz gün sürdü, hər iki tərəfdən çoxlu adam qırıldı. Nəhayət səkkizinci gün Oğuzun adamları qələbəni və qatırları cərgələmə bir-birinə bağlayıb səf kimi əsgərlərin qabağına çəkildilər. Çadır, yurd və əşyalarından çəpər düzəldib, onun arxasında gizləndilər və düşməni oxa tutdular. Oğuz beləliklə, qələbə çaldı. İnal xanı öldürdü və ölkəsini tutdu. Buradan o öz yurdu Urtaq və Kurtaq yollandı. Oğuz öz atlarını yemləmək istəyirdi. Çünki quzey ölkələrini tutmaq qərara gəlmişdi. Yolda o özünün bayları ilə məsləhətləşdi və Hind torpaqlarının taleyi barədə müəyyən qərar qəbul olundu. Beləliklə, öncə Pəncab çayının Amu (Dərya) qolunu keçmək qərara alındı.

Oğuz Qur, Qaristan və oradakı ölkələrə elçilər göndərdi ki, il (el)liyi qəbul edib boyun əysinlər və bac-xərac versinlər. Əgər bu şərtə əməl etməsələr, onda savaş olacaq.

Ordu ilk növbədə Qaristan tərəfə yeridi, ora elçilər göndərildi. Qurun hakimi elçiləri böyük ehtiram və hörmətlə qəbul etdi. O, mütlilik və təbəlik kəməri bağladı. Özü isə hər il Oğuzun yanına gəlməyə və bac-xərac gətirməyə söz verdi. Oğuz dedi: "Bizim vilayətin yaxınlığında və ətrafında çoxlu düşmən var".

Öncə Oğuz həmin ölkəyə Qurun hakimi ilə birlikdə yüz nəfər seçmə süvari göndərdi. O onlara dedi: "Əgər onlar el (il)liyi qəbul etsələr və tabe olsalar çox gözəl olar, olmasalar onda onlarla vuruşun!"

görə də onları on doqquz oğuz adlandırmağa başladılar. Yolda Oğuz əmr verdi ki, "yolda geri qalan hər kəs yasaq üzrə cəzalandırılmalıdır ki, geri qalmasın". Amma onların içərisində yaşı ötmüş bir dəstə adam vardı ki, onlar qocalıq üzündən Oğuzun bu kimi buyruqlarını yerinə yetirmək halında deyildilər. Onların savaşa da mümkün deyildi və onlar zəifliklərini, əldən düşdüklerini Oğuz bildirdilər. Onda Oğuz əmr verdi: "Belə olan halda hamınız burada qalın".

Almalığın yaxınlığındakı bu yer Ağ qaya adlanırdı. Ağ qaya "ağ dağın keçidi deməkdir".

Bu qocaların içərisində həddən artıq uzaqqörən ağ illi, dünyagörmüş, həyatın bütün ağır-acısını dadmış Yuşi Xoca adlı birisi vardı (Yuşi Xoca-türkcə yaşlı adam, monqolca Keysan Xu deməkdir. Türk dilində yaşlıları xoca adlandırırdılar, çünki bu söz ərəb və farsca deyil, məhz türkcədir). Həmin qocanın Qara Sülük (Uluq Turuq) adlı oğlu vardı. Atası oğluna dedi: "Siz bilinməz bir yola qədəm qoyursunuz, amma içərinizdə həyatın hər üzünü görmüş bir neçə nəfər belə yoxdur. Çətinliklə üz-üzə gəlsəniz nə edəcəksiniz? Məni özünüzlə götürsəniz yaxşı olmazmı? Bəlkə nə vaxtsa sizə gərək olmur". Oğlu cavab verdi: "Qulaq as, ata, axı mən Oğuzun buyruğuna qarşı çıxma bilərəm". Lakin axırda onlar bu qocanı bir sandığa qoyub dəvəyə yüklədilər.

Bulğar və Başqurdlar ölkələrinin adamlarına gəldikdə isə onlar ol-

qatdığını düşündülər, saysız-hesabsız mal-qaranı, var-yatırı atıb qaçdılar.

Oğuzun döyüşçüləri çayın sahilinə çatıb suya baxanda gördülər ki, çayın dibində qızıl və gümüş əşyalar, piyalə, dolqalar, qazanlar var. Onlar suya baş vurub, bu şeyləri sudan çıxarmaq istədilər, lakin suya girdikdən sonra, bu şeylərin heç birini tapmadıqlarından dəhşətə gəldilər. Qara Sülük hadisəni atasına danışanda atası soruşdu: "Həmin suyun yaxınlığında hündür bir yer varmı". Qara Sülük dedi: "Bəli, suyun yaxınlığında çox qoca bir ağac var". Atası dedi: "Belə isə suda gördükləriniz həmin ağacda gizlədilər əşyaların əksidir".

Qara Sülük sahilə gəldi. Həmin ağacı diqqətlə yoxlayandan sonra orada gizlədilmiş qızıl və gümüş əşyaları tapdı, gətirib Oğuzun qarşısına qoydu. Bu hadisə ilə əlaqədar Oğuz Qara Sülüyə yenə də saysız-hesabsız hədiyyələr verdi, ona neçə-neçə qayğılar göstərdi. O fikirləşdi: "Dünyanı tutmaq üçün biz yer üzünü dolaşacağıq, bizim yurtlanmız Takas və Seyram isə arxada qalıb, əgər düşmənlər bizim olmadığımızdan istifadə edib həmin yerləri tutsalar onda bu, bizim üçün rüsvayçılıq, düşmən üçün isə şərəf olasıdır. Nədi qoyub nisyə dalınca qaçmaq olmaz. O, həmin yerləri qorumağı uyğur qəbilələrinə tapşırı. Həmin qəbilələr Takas və Almalığa qayıtdılar və həmin yurtları qorumaq üçün orada məskunlaşdılar.

(ardı var)